

manlı döneminde de aynı takvim kullanılmıştır.

Ayın gökyüzündeki hareketi için de, güneşin bir yılda dolaştığı her biri 30 derecelik yaylardan oluşan on iki durak mahalline benzer biçimde, her biri bir günlük yola tekabül etmek üzere 13'er derecelik yaylardan oluşan yirmi sekiz menzil (durak) tesbit edilmiştir. Ayın menzillerinin adları ve bunların bulundukları burçlar şunlardır: eş-Şeretân (الشَّرعَاتَان) "koçun boynuzları", arietis; el-butayn (البطين) "koçun karnı", arietis; es-süreyyâ (السُّرَيَّاء) "süreyya", pleiades; ed-deberân (الدِّبرَان) "eldeberân" tauri ve hyaden = ahavât-in hamse; el-hak'a (الهَقَّة) el-cebbâr "Orionis'in başındaki üç küçük yıldız", orionis; el-hen'a (الهِنَاء) ez-zir ve el-maysan yıldızları, geminorum; ez-zirâ' (الذَّرَاع) "arslan pençesi", geminorum; en-nesre (النَّسْرَة) "arslanın burun yarığı veya yemlik ile eşik", cancri; et-tarf (الطَّرْف) "arslanın gözü", cancri-Leonis; el-cebhe (الْجَبْهَة) "arslanın alnı", leonis; ez-zübre (الزُّبْرَة) "arslanın yelesi", leonis; es-sarfe (الصَّرْفَة) "hava değişikliği", leonis; el-avvâ' (الْأَوَّاء) "havlayanlar" (veya köpekler), virginis; es-simâk (السَّمَكَ) "yüksek" veya es-simâkû'l-a'zel "silâhsız simak", virginis; el-gafr (الْغَفْر) "örtü", virginis; ez-zübânâ (الزُّبَانِي) "akrebin kısıkağı", librae; el-iklîl (الْإِكْلِيل) "taç", librae; el-kalb (الْقَلْب) "akrebin kalbi", antares (scorpii); eş-şevle (الشَّوْلَة) "akrebin kuyruğu", scorpii; en-naâim (النَّاعِم) "deve kuşları" (kavis burcundaki sekiz yıldız), sagittarii; el-belde (الْبَلْدَة) "şehir" (yay burcunda yıldızsız bir alan), sagittarii; sa'dü'z-zâbih (سَعْدُ الزَّابِح) "kurban kesenin saadeti", capricorni; sa'dü bula' (سَعْدُ بُلْع) "yutanın saadeti", aquarii; sa'dü's-suûd (سَعْدُ السُّعُود) "en yüksek saadet", aquarii; sa'dü'l-ahbiyye (سَعْدُ الْآخِيَّة) "çadırlar saadeti", aquarii; el-fer'u'l-ewel (الْفَرْعُ الْأَوَّل) "kovanın ön deliği", pegasi; el-fer'u's-sânî (الْفَرْعُ الثَّانِي) "kovanın art deliği", andromedae-pegasi; batnû'l-hût (بَطْنُ الْحَوْت) "balığın karnı", andromedae.

Menzil kavramı ayın safhalarını tanımlamak için kullanılmıştır ve Araplar'ın bu bilgiyi Hintliler'den aldıkları sanılmaktadır. Ay duraklardan her birine girdiğinde başka başka safhalar gösterir. Eski inanışa göre bu durak yerlerinin hava değişimleri ve bununla ilgili olarak yılın bereketli olup olmaması yani çiftçi takvimi bakımından önemi vardı. Diğer taraftan bu durakların güneş ile beraber batışları da çok önemlidir. Bu konuda Kazvî'nin şiirlerinde bazı açıklamalar

vardır. Ayın durakları Kur'an-ı Kerim'de de zikredilmiştir: "Güneşi ışıklı ve ayı nurlu kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona konak yerleri düzenleyen O'dur" (Yûnus 10/5); "Ay için de bir takım menziller tayin ettik. Nihayet o, kuru hurma dalı gibi (hilâl) bir hale döner" (Yâsîn 36/39).

İslâm astronomları özellikle ay tutulmalarının başladığı zamanı hassasiyetle tesbit edebilmek için büyük çaba harcamışlardır. Çünkü o dönemde yer üzerinde iki mevkii arasındaki boylam farkını tayin için ay tutulmalarından faydalanılıyordu. Bu sebeple İslâm astronomları, yer üzerindeki değişik mevkiler için ay tutulmasının başladığı ve bittiği zamanı gösteren cetveller hazırlamışlardır. Fakat gözlem yolu ile bu zamanları hassas bir şekilde tesbit etmenin zor olduğu kanısına varılmıştır. Bîrûnî'ye göre güçlük, ay kursu kenarında tutulmanın başladığı yerin kesin olarak tayin edilememesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Bîrûnî ay üzerindeki gölge sınırlarının belirgin olmayışı ve kullanılan gözlem araçlarının birbirinden farklılığı üzerinde de durmuş, bunun sonucu olarak da ay tutulması yolu ile tayin edilen boylamların yanlış olduğunu söylemiştir. Gerçekten de her ne kadar Hârizmî'nin cetvellerinde hesap edilen bir ay tutulmasının başlangıcı gözlemlere uymakta ise de yaptığı hesapların hepsi doğru değildir. İslâm bilim adamlarından özellikle İbnü'l-Heysem ay hakkında bize çok sayıda araştırma bırakmış ise de bunların hiçbirisi yeterince incelenmemiştir. İslâm âlimlerinin üzerinde durdukları ay ile ilgili diğer önemli bir konu da ay ışığıdır. Milâttan önce 650 civarında Mezopotamyalılar, yeni hilâlden başlayarak dolunaya kadar geçen süre içinde ay yüzeyindeki aydınlığın tedricî surette artışı sayılarla ifade etmişlerdir. İslâm astronomları ise daha çok ayın bu ışığı hangi yolla güneşten aldığı sorusu üzerinde durmuşlardır.

Sovyetler Birliği'nin 4 Ekim 1957'de uzaya fırlattığı Sputnik 1, insanoğlunun dünyanın çevresine yerleştirdiği ilk yapma uydudur ve bu uyduyla ay başta olmak üzere çeşitli gök cisimlerini inceleme imkânı sağlanmıştır. Aya ilk yumuşak iniş, 3 Şubat 1966'da Sovyet uzay aracı Luna 9 ile gerçekleştirildi. Amerika Birleşik Devletleri bunun ardından Surveyor 1'i ay yüzeyine indirmeyi başardı (2 Haziran 1966) ve 20 Temmuz 1969'da ilk insanlı araç Apollo 12'yi aya indirme-

siyle de ay araştırmalarında ileri bir merhaleye varılmış oldu. Bu tarihten sonra da insanlı ve insansız uzay araçlarıyla ay üzerinde yapılan araştırmalar sürdürülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Şavm", 5, 11; H. Taysir, *Türkiye'ye Mahsus Eukati Şeriye, Namaz Vakitleri Cetvel-leri*, İstanbul 1938, s. 4-8; E. A. Fath, *The Elements of Astronomy*, New York 1955, tür.yer.; M. J. Koomen v.dğr., *In Moon and Planets II*, Amsterdam 1968; H. Alfven — G. Arrhenius, *Structure and Evolutionary History of Solar System*, [baskı yeri yok] 1975 (nşr. D. Reidel Publishing Company); E. S. Kennedy, *The Exhaustive Treatise On Shadows by Abu al-Rayhan Muhammed b. Ahmad al-Biruni*, Aleppo 1976, I-II (tercümeye ve metin); J. K. Forthingham, "On the Smallest Visible Phase of the Moon", *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society*, sy. 70, New York 1910, s. 527-531; A. Danjon, "Jennes et Vicilles Lunes", *L'Astronomie*, Paris 1932, s. 57-66; a.mlf., "Le Croissant Innai", a.e. (1936), s. 57-65; A. S. Asaad — J. S. Mikhail, "Brightness of the Twilight and its Variation", *Ministry of Scientific Research* (nşr. Helwan Institute of Astronomy and Geophysics), sy. 68, Helwan 1967, s. 1-22; a.mlf.ler, "The Moon's Brightest near 20° Elongation", a.e., sy. 69 (1967), s. 1-8; a.mlf.ler, "Visibility of the New Moon", a.e., sy. 84 (1969), s. 1-17; a.mlf.ler, "The Empirical Visibility Limits of New Moon Derived by Ancient Arabs in Comparison with the Values Detected Photoelectrically", a.e., sy. 105 (1974), s. 1-13; a.mlf.ler — S. N. A. el-Shaheed, "The First Visibility of New Moon at Helwan and Daron", a.e., sy. 139 (1976), s. 1-30; D. A. King, "Ibn Yunus Very Useful Tables for Reckoning Time by the Sun", *Archive for History of Exact Sciences*, X/3-5, Heidelberg 1973, s. 342-394; a.mlf., "On the Astronomical Tables of the Islamic Middle Ages", *Studia Copernicana*, sy. 13, Wrocław 1975, s. 37-56; a.mlf. — G. Saliba, "From Deferent to Equant: A Volume of Studies in the History of Sciences in the Ancient and Medieval Near East in Honor of E. S. Kennedy", *Annals of the New York Academy of Sciences*, New York 1987, s. 185-236; C. Schoy, "Ay", *İA*, II, 38-40; D. Pingree, "Kamar", *EI²* (İng.), IV, 517-519; a.mlf., "Kamer", *UDMI*, XVI/2, s. 403; "Ay", *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1980, III, 237-240.

MUAMMER DİZER

III. KÜLTÜR ve EDEBİYAT

Türkçe'de ayla ilgili pek çok deyim ve atasözü bulunmaktadır. Bunlardan, "ay akşamdan doğar, ay gibi akşam namazını açıktaki kılmak, ay gibi gökte akşamlamak, ayın on dördü gibi, ay parçası, hilâle dönmek, mâhtan mâhiye (aydan balığa, yerden göğe) kadar, mehtaba (maytaba) almak, maytap geçmek, mehtap âlemi etmek, tek kürekle mehtaba çıkmak (hafife, alaya almak)..." sözleri yaygınlık kazanmış olanlarındandır. "Ay aydın

hesap belli; ay bacayı aştı; ay batınca uğrunun günü doğar; ay doğar gediğinden, insan utansın dediğinden; aydan arı, günden duru; ayı gören yıldız minnet etmez; hilâl incilir ama üzülmaz (kopmaz)" ifadeleri ise ayla ilgili atasözlerindendir.

Türk dilinde çok eski devirlerden günümüze kadar ay ve güneşle, daha çok da ayla ilgili bazı kelimeler kadın veya erkek adı olarak çokça kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig*'deki dört önemli kahramandan birinin adı Aytoldı'dır. Altun-Ay, Ay - Çürek, Ay - Han ve Ay - Koca Manas destanı kahramanlarındandır. Aybeg, Ayça, Aydemir, Aydoğan, Aydoğdu, Ayfer, Aygün, Ayla, Aynur, Aysel, Aytekin, Ayten, Gülay, Nuray, Hâle, Hilâl, Kamer, Mehlika, Mehpere, Mehtap günümüzde de kullanılan isimlere örnektir.

"Ay doğar aşmak ister"; "Ay doğar batar şimdi" ve benzeri mısralarla başlayan çeşitli mâniler de vardır. Bugün daha çok çocuk dilinde geçen "ay dede" sözü, eski Türkler'deki Ay-Ata telakkisine bağlanabilir. Yeni ayı görünce okunmak üzere çocuklara öğretilen ve halk arasında ay duası olarak bilinen, "Ay gördüm Allah / Âmentü billâh / Aylar mübarek olsun / Elhamdülillâh" veya "Ay gördüm Allah / Âmentü billâh / Günahım çoktur / Affet Allah" yahut "Ay güzel, ben güzel / Yüzümde bu sivilce ne gezer" ve "Ay yüzüme, nur gözüme" gibi tekerlemeler ayla ilgili değişik ifadelerden bazılarıdır.

"Bin bir minare / Yüz bin çiçek / Bir lâle" (gök, yıldızlar ve ay); "Gökte açık pencere / Kalaylı bir tencere / On beşinde gencilir / Otuzunda kocalır"; "Gölgesiz yere dere akar" vb. cevabı ay olan bilmece ve lugazlar da (divan edebiyatı bilmece) bir hayli çoktur.

Eski Farsça'da şehre de "mâh" denirdi. Mâh-ı Kûfe (Dinever) ve Mâh-ı Basra'ya (Nihâvend) Araplar "Mâheyn" derler (*Burhân-ı Kâti' Tercümesi*, II, 557). Mâh-ı Ken'ân veya Mâh-ı Ken'ânî (Ken'ân ülkesi, Filistin ayı) ile Hz. Yûsuf kastedilir. Mâh-ı Câh-ı Keş, Mâh-ı Keş, Mâh-ı Kâşgar, Mâh-ı Mukanna', Mâh-ı Müzevvir ve Mâh-ı Siyâm da denilen Mâh-ı Nahşeb, Mukanna' el-Horasânî namıyla meşhur olan Horasanlı Hakîm Atâ'nın, Mâverâünnehir'de Nahşeb (Nesef, Karaşi) şehri civarındaki Siyam dağı eteğinde Keş adlı bir nahiyede bulunan bir kuyudan, civa vb. terkiplerle ve sihir iddiasıyla meydana getirdiği rivayet edilen sunî aydır. Bu ay iki ay boyunca her gece ku-

yudan doğarak dört saatlik mesafeyi (yaklaşık 18 km.) aydınlatmış; Nahşeb ile kuyunun arası iki saat imiş. Aynı zamanda eskiden ayın ve diğer gök cisimlerinin gözlemi havuzlarda veya kuyu içinde yapıldığından bu ve benzeri hususlar da edebî telmihlere vesile olmuştur.

Ay divan edebiyatında kamer ve mâh yanında, aralarında bazı farklar olmakla beraber bedir, hilâl, mehtap gibi kelimelerle anlatılmıştır. Bu sebeple, konunun bir bütünlük içinde anlaşılabilmesi için, bedir ve hilâl gibi bazıları ayrı madelerde tekrar ele alınacak olan bu mefhumların burada birlikte verilmesinde fayda vardır.

Ayla ilgili ifade, telmih, teşbih vb.nin çok bol olarak yer aldığı "mihr ü mâh" veya "rûz u şeb" redifli yahut konulu, nisbeten küçük hacimli şiirler halinde kaside, kaside nesipleri ve gazeller de yazılmıştır. Bu tür şiirlere, Şeyh Galib'in Sultan III. Selim'e sunduğu kasidesinde olduğu gibi bazan "mehtâbiyye" denilmiştir. Bu mevzuda Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin yaratılışla ilgili kısmı (vr. 20^a-21^b); Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'sindeki "bedr-ay" redifli na't beyitleri (I, 225, 228; II, 392, 393; III, 637-639); Tâcizâde Câfer Çelebi'nin "kamer" redifli gazeli (Erünsal, s. 256); Meâlî'nin "kamer" ve "mehtap" redifli gazelleri (*Dîvân*, s. 225, 412); Taşlıcalı Yahyâ'nın nesip kısmında hilâlden bahseden kasidesi (*Divan*, s. 66); Hayâlî'nin mihr ü mâh münazarası (*Hayâlî Bey*, s. 82); Fuzûlî'nin "lâm" (ل) kafiye gazeli (Tarlan, II, 191) hatırlanabilir. Bu konudaki şiirlerden en çok dikkat çekenleri "rûz u şeb" redifli olanlardır. Bunlardan bilinen ilk örnek, Fehîm'in (ö. 1647) yazdığı na'ttır (Üzgör, s. 114-118). İzzet Molla'nın "rûz u şeb" redifli kasidesi ise Kerbelâ Vak'ası'yla ilgilidir.

Herhangi bir konuda "kamerü'l-akmer" (ayların veya yıldızların ayı) ve benzeri isimlerle yazılmış risâle ve kitaplar olduğu gibi Türk ve İran edebiyatlarında ay yahut diğer gök cisimleriyle ilgili tahkiyevî eserler de kaleme alınmıştır. Bunlardan çeşitli yerlerde "mihr ü mâh" kelimelerine bir aşk hikâyesinin meşhur kahramanları olarak da telmihte bulunulur. Kıyâsî'nin (XVI. yüzyıl) ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin 968'de (1561) Şehzade II. Selim'e sunduğu *Mihr ü Mâh* mesnevileri aşk ve macera konusunu işleyen manzumelerdir. İkincisi daha çok temsili bir eserdir. Manzum ve mensur karışık yazılmış olan *Mâhîrî ile Mâhitâbân* da bir aşk hikâyesidir.

Ayın çeşitli yönlerden bütün dünyaya, doğumdan ölüme kadar insanlara, hayvanlara, bitkilere, bazı taşlara, madenlere, tabiat hadiselerine ve onların durumuna, şekline, gününe ve saatine göre az veya çok, uğurlu veya uğursuz, zararlı veya faydalı tesirleri olduğuna inanılmış; bu hususlarla ilgili rivayetler astroloji (ilm-i tencîm / ilm-i nücûm), ilm-i ahkâm-ı nücûm, ulûm-i hafîyye ve ulûm-i garîbe nevinden eserlerde genişçe yer almış, bu telakki ve rivayetlerin çeşitli izleri halk kültürüne olduğu kadar edebî ve tasavvufî eserlere de yansımıştır.

Eski astronomiye göre kâinatın merkezinde dünya bulunmakta, diğer gezegenler de onun etrafında kendi semalarında dönmektedirler. Parlaklık derecesine göre "ilk kadir"den sayılan, yani en parlak ve "orta kutlu" (sa'd-ı mutavassıt) yıldızlardan olan ay birinci göktedir. Göğü yeşil zeberced rengindedir. Pazartesi günü yaratılmıştır. Dostu güneş, burcu yengeçtir. Soğuk (bârid) ve yaş (râtib) tabiata sahiptir. Pazartesi günü ve cuma gecesi ayın tesiri altında olup beyaz renk onlara nisbet edilir. Ay minyatürlerde başında taç, sağ elinde bir harbe bulunan insan veya dört kişinin kaldırdığı bir öküz şeklinde tasvir edilir. Ayın tesiri altında olan kişiler sebatsız, ihmalkâr, hayalperest, bencil, endişeli ve zayıf kimseler olarak kabul edilir.

Kâinatın kalbi kabul edilen güneşten sonra ay, kâinata ve insanlara en çok tesiri bulunan bir yıldızdır (*Marifetnâme*, "Fasl-ı Âşir", s. 78-79). Bu eski telakkilerden en yaygın olanları şunlardır: Ay Frengistan iklimine hâkimdir. Simya ilmine göre gümüşün teşekkülünde rolü vardır. Ayın karaciğeri etkilemesi gibi vücuttaki uzuvlarla gök cisimleri arasında da bazı ilgi ve benzerlikler kurulmuştur (Kaygusuz Abdal, s. 136). Ay başlarında deliliğin artması inancı da bu sebepledir. Kadın hilâlin ilk günü gebe kalırsa çocuk güzel olur. Ana rahmindeki çocuğa ayın tesiri yedinci aydadır. Ay hilâl şeklindeyken ağzı yukarı görünürse ucuzluk olur; ucu yukarıda olursa o yıl kış şiddetli geçer; sırt üstü olursa zelzeleye, belâya işaretir. Ekim ayında ay hâleli görünürse dünyanın şer ve fitne ile dolması muhtemeldir. Ayın ışığının artması veya eksilmesine göre hastalıklar, zihni faaliyetler, bitkilerin gelişmesi de artar veya eksilir. Ay akrep burcunda iken sefere çıkılması doğru değildir. Bu yüzden divan edebiyatında yüz üzerine gelen saçlar veya kâkül akrebe, yüz de aya benzetilmekle âşık sevgilisi

Gökler ve cennetlere dair yaygın rivayetlere göre birinci gökte yani ay semasında müminler, dokuzuncu gökte Hz. Peygamber bulunmaktadır. Ayrıca Âdem ay semasındadır. Mi'rac sırasında Hz. Peygamber göklerin kapısı olan bu semada Âdem ile buluşmuştur. Yeni ay, göğe ağan Hz. İsa'nın üzerinde kalan iğnesine benzetilir. Hızır âb-ı hayât içerek ebedî hayata kavuşmuştur. Âb-ı hayâtle iman, ilim, aşk vb. kastedilir. İman ölüm-süzlük, küfür ölümdür. Âb-ı hayât zulûmât (karanlıklar) ülkesindedir. Gece zulûmât ülkesi, ay da âb-ı hayât olarak tahayyül edilir. Bir pınara, çeşmeye benzetilen ve arza nur ve feyiz akıtan dolunay, âb-ı hayâtın dışında karanlıklar ülkesine giren Hızır'ı temsil eder. Hızır nasıl bilhassa darda kalanlara yardımcı ve rehber olmakta ve imdada yetişmekteyse ay da karanlıkta kalanlara Hızır gibi yardımcı olmaktadır.

Tasavvufî edebiyatta güneşle vuslatı dilediği tasavvur edilen ay, nesi varsa yok eden, diyar diyar gezen fakr u fenâ (yokluk) ehli bir derviş gibi kabul edilmiştir. Ay, mum veya kandil hepsi karanlığı aydınlatır; sabaha kadar ısır, yarırlar. Sabahleyin sönmekle, tükenmekle yokluk ehli bir ârife benzerler. Ay güneşten fazla ışık aldığı nisbette dolgunlaşır. Âşık da sevgiliden yani mürşidden aldığı feyiz nurunu artırdıkça dolgunlaşır. Işıksız bir ay, yani feyizsiz, aşksız bir mürid ışıksız bir ayna gibi değersizdir. İnceliği, sarılığı, hayal gibi oluşuyla hilâl niyaz ehli âşık, dolunay da naz ehli bir mâşuk veya mürşiddir.

Ay meddücezir dolayısıyla denizlerde dalgalanmaya sebep olur. Âşık da ay misali sevgilisinin tesiriyle aşk deryası, göz yaşları dalgaları içine, ıstıraba düşer (Sözlükte ıstırap [ızdırâb] kelimesi "çalkalanma" mânasına da gelir). Tasavvufî ıstılahta dalga-ıstırap sözleri mâsivâyı, kesretî (sevgiliden, Hak'tan gayri her şeyi, dünya zevkini) ifade eder. Bundan dolayı ok atan ay, cefa eden sevgili ile insanı hakikat güneşine götüren mecazi, fânî bir güzellik düşünülmüştür. Vasıttan başka bir şeyi görmemek ise asıl gayeyi, asıl güzelliği (hüsni-i mutlak) unutturur. Bu da kişinin maddesini değil mânasını öldürür.

Ayın birinden on dördüne kadar olan menzilleri seyrü sülûkü, dervişin mânevî kemal yolculuğunu temsil eder. Ayrıca yedi nefis veya yedi tavır (atvâr-ı seb'â) denilen ve nefsin terbiyesinde aşılması gereken makamları ifade eden merhalelerden birinci tavırda mübtedî sâlikin,

nefs-i emmârenin yıldızı aydır. Kalp gön-lün ve nefsin makamıdır. İman ve küf-rün merkezi birdir yani kalptir. Eğer kalp iman ve vahdet nuruyla dolmuşsa o gönüldür, dolunaydır; eğer kalp zulmette kalmış, maddî gailelerle dolmuşsa o nefistir; tutulmuş bir aydır. Kalp aya benzetilir. Güneşe, vahdete yönelmiş yüzüyle her an nur içinde yıkanır. Güneşi görmekten mahrum arka yüzü karanlıklar içinde bunalır. Bundan dolayı nurla karanlık, imanla küfür nasıl mücadele ederse gönülle nefis de böyledir. Ayla güneş gibi biri gelince diğeri kaybolur, kaçır. Ayın bulutlanması, tutulması veya üzerindeki lekeler de (ay be-neği: kelef-i kamer) derece derece mâsiyete, kusur ve günahlara delâlet eder.

Gönülden doğacak olan mârifetullah bir güneştir. Ay gibi olan akıl gönlün mârifet güneşinden nurlanırsa güzeldir. Gönül güneş, ay akıl, yıldızlar da ilim gibidir. Ay nasıl karanlığı gideriyorsa aklı selim de ay misali cehil ve küfür karanlığını giderebilmeli, sahibine hidayet yolunu buldurabilmelidir. Cemâl, dîdar ve hüsün kelimeleriyle edebiyatta güzel yüz, yüz güzelliği; tasavvufta ise ilâhî güzelliğin, sıfatların yansıdığı bir ayna kastedilir. Ayrıca yüz vahdeti, imanı, gündüzü ve beyazı; saçlar ise küfrü, kesreti, geceyi ve siyahı tedâî ettirir. Yüzün aya, saçların geceye teşbihi bu yönden de ilgilidir. Sevgilinin dolunay gibi olan yüzü, ay cemâli tevhidi veya ilâhî nurların, ilâhî sırların tecelliyatına ayna olduğu için her hâlûkârda güzeldir. Hilâl-kaş münasebetinde ise çatık veya eğri kaş benzetilen ay ile çatık kaş, kaş eğmek sözleri Hakk'ın celâl ve kahır sıfatlarına delâlet eder. Yüz güneşinde hilâl kaşı gören âşık hayrete düşer. Zira gündüz hilâl görünmez. Vahdete vâsıl olunca kesretin zâil olması gerekir. Ay gibi sevgilinin âşığına zulmetmesi, onu karanlıkta bırakması veya uyutmaması âşığı asıl kemale, hakiki güzele yani hakiki güneşe kavuşturur. Gaflet ehli uykuda olacağı için uyanık âşık gibi güneşin doğuşunu, tecelliyatını göremez.

Tasavvufî ve edebî yönden harfler ve ayla ilgili olarak da bazı yorumlar yapılmıştır. Ayın yazı ve harflerle alakası daha çok imlâ yönündendir. Meselâ Allah lafzı (الله), hilâl (هلال) ve lâle (لاله) kelimeleri eski yazı ile aynı harfleri ihtiva ettiği için Allah lafzı elif harfiyle başlamakla ve elif-hilâl teşbihiyle de hilâl ile veya lâle ile yahut lâleye de benzetilen hilâl ile Cenâb-ı Hakk'a telmihte bulunul-

maktadır. Göküzü sayfasında Hakk'ın varlığına delâlet ederek yazılmış olan "dal" (د) harfi ile kastedilen yeni aydır (geniş bilgi için bk. HİLÂL).

Göküzü sayfa, hilâl şeklindeki ay bu safyadaki nûrânî bir satır, yıldızlar da noktalar. Bazan ay da nokta olur. Göküzü kâtibi genellikle utârid (merkür) telakki edilmekle beraber yer yer dolunay hattat, kâğıt veya kitap olarak tasavvur edilir. Dolunay parlaklığı ve beyazlığı itibarıyla kâğıda benzetilmiştir. Eskiden kâğıtlar âharlanmaktan başka mührle ile mührülenip parlatılarak düzgünleştirilirdi. Ay kâğıdı güneş (mihir) mührüyle mührlendiği için parlamaktadır. Utârid kâtip, şihâb (kayan yıldız) kalem, gökyüzü de kâğıt olarak tasavvur edildiği vakit ay da divit olur. Dolunay hattatı asırlardır "râ" harfini yazmaya uğraşsa da sevgilinin "râ" gibi hilâl kaşlarının bir benzerini yazamaz, çizemez. Kayan yıldız elif (ا), ay sıfır veya "he" (ه) harfi olmakla gökte âdetâ "âh" nidası yazılmakta, yani gökler bile âh çekmektedir. Mâh (ماه) kelimesinin son iki harfi "âh" olduğu için mâh yüzlülere fazla heveslenmemelidir; bu yüzden âşık sonunda âh eder, acı çeker. Âğız "mim"e (م), boy elife, saç da kıvrımlarıyla sıfıra veya "he"ye (eskiden sıfır "he" gibi yuvarlak da yazılırdı) benzetilir. Böylece sevgili ağzı, boyu ve saçıyla mâh kelimesini tasvir ve imlâ etmek yönünden de aydır.

Ay ve güneş, harflerin kamerî ve şem-sî olarak ikiye ayrılmasıyla da ilgilidir.

Ayla ilgili olarak kültür ve edebiyatımızda, hatta dünya edebiyatlarında en çok işlenen konu sevgili ve güzel tipidir. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber, Hz. Yûsuf, Hz. İsa, Hz. Hızır, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin (Bedreyn: iki ay), Hz. Mevlânâ, velî, mürşid ve benzerleriyle olan mânevî ve tasavvufî alâkaların dışında beşerî, mecazi sevgilinin yüzü veya kendisi ay yahut güneştir. Güzellikte bazan onları bile kıskandırır. Ay ile bahse girer, gün ile doğar. Aya sen doğma ben doğayım der. O mehlîka (ay yüzlü), mehpâredir (ay parçası). Yıldızlar diğer güzeller, dolunay da onların hepsinden daha güzel olan, girdiği meclisi aydınlatan biricik sevgili, güzellerin mâhî Leylâ'dır. Ay, siyah veya mavi elbisesiyle âsuman dönme dolabına binmiş veya can semasında seyreden, ışıyan bir dilber, yıldızlar başına saçı olarak dökülen bir yeni gelindir. Dolunay (sevgili) kusursuz ve mükemmel olmakla beraber bazan çıplaklığından utanıp bulutlar arkasında gizle-

nir. Mihirsiz (güneşsiz, vefasız) ay (sevgili) zalimdir, karanlıklar içinde kalmıştır. Ay yüksekliği, ulaşılmazlığı ile el değmemiş güzeli, bâkiriği, bâkireliği temsil eder. Ay yüzlü sevgili ile vuslat mümkün değildir; o ancak uzaktan temaşa edilir.

Ayla sevgili tipi dışında çeşitli insan tipleri de sembolize edilmiştir. O gece ülkesinin padişahı (Hüsrev), güneş sultanının sağduyuyu temsil eden veziri, yıldızlar ordusunun kumandanı, gece atına binmiş bir süvari, çavuş, felek kulesinde gözcü, gece bekçisi, sultanın ekmeğini yiyen hizmetkâr, kul, köle ve câriyedir. Ay müslüman, güneş hristiyan'dır. Dolunay, gökyüzü kürsüsüne çıkıp yıldızlar cemaatine vaaz eden, siyah cübeli, başı beyaz sarıklı ve nur yüzlü bir şeyh veya vâizdir. Hilâl, işlemeli gök secadesinde secde eden bir sâcid, namaz kılan bir kimse; ay, hâleden giydiği beyaz tennüresiyle semâ eden bir Mevlevî dervişidir. Ay, ışığını güneşten almak ve geceleyin görünmekle geceleri de çocuğuna bakan, uyanık kalan bir anne, güneş baba, yıldızlar da çocuklarıdır. Yahut gök beşiğinde sallanan hilâl, dokuz göğre telmihen dokuz evin bir oğlanı veya dadısıdır. Ay tellâk ve türbedardır. Güneş çeşmesinden naklettiği feyiz nuruyla bir sakadır. Eskiden dilenciler ve bazı dervişler cer kâsesi ve kandil ile dolaşırlardı. Bunlara ve yoksulluktan belin bükülmesine telmihen hilâl bir dilenci veya eğilerek selâm veren bir âşıktır. Dolunay, yıldız akçeleriyle gök pazarında dolanan bir müşteri, bir gece yolcusu, görünmemek için siyah elbiseler giyen bir gece hırsızdır. Gittikçe şişmanlayan bir tenperver, hilâl iğnesiyle gök atlasını diken bir terzidir. Güneş def, ay ise rakkastır. Güneş yay burcunda iken ay ip üzerinde yürüyen bir cambaz, hokkabaz ve yıldız noktaları döküp gaipten, gelecekte haberler veren bir remmâl, bir falcıdır.

Ay ve güneş gökyüzünün iki gözüdür. Güzelin sinesi ay gibidir. Ay âşığın bağrındaki yaranın göğre aksetmiş bir şeklidir. Aydaki gölgeler, lekeler âşığın göğsündeki yara bereler yahut da güzelin yüzündeki ayva tüyleri veya benlerdir. Ay ve güneş, âşığın âh ateşinin göklere çıkmış kıvılcımlarıdır.

Gökyüzü veya gök cisimleriyle, hayvan veya hayvanla ilgili unsurlar arasında çeşitli tasavvur ve tahayyüllerle karşılaşmak mümkündür. Bunlardan göklerin dönmesi, hareketi telakkisiyle en çok ilgi kurulanı attır denebilir. Bu ilişki içe-

risinde en çok ele alınan hilâldir. Hilâl gümüş veya altın bir eyere, üzengiye (rikâb) ve nala, yıldızlar da nal çivisine benzetilir. Rengârenk görünmesi, beş vakitte ötmesiyle horoz-zaman ilişkisi içerisinde gökyüzü horoza benzetildiği takdirde hilâl de bu horozun ibiği veya kuyruğu olmaktadır. Yeni ayın iki ucu kanada benzetilerek gökte uçan beyaz bir güvercin tasavvur edilir. Gökyüzü kumru olarak düşünülünce hilâl gagasına, hâle de boynundaki siyah halkaya benzetilir. Aynı zamanda bu halka kulluğa, âşıklığa ve esarete işarettir.

Mâhî "balık" demektir. "Aya mensup, aya ait" mânasına tevriyeli veya cinaslı olarak da kullanılabilir. Hilâl gökyüzü denizinin ufuk sahillerinde görünen gümüşten bir balığı veya gümüş balığıdır. Dolunay rengi ve yuvarlaklığı bakımından yumurta gibidir. Gece kargası onu kanatlarının altına alınca seher vakti ondan altın kanatlı bir tavus kuşu (güneş) doğar. Ay gök bahçesinin ak gülü, lâlesi, fidanı, kuru dalı veya harmanıdır. Kehkeşan (saman çeken: saman yolu) samanlarını bu harmandan çeker.

Ayla ilgili olarak maddî kültür yönünden de zengin bir kült teşekkül etmiştir. Bunlardan en önemlisi, aslen mânevî bir değer taşıyan bayrakta yer alan hilâldir. Genel olarak İslâm'ın sembolü olan hilâl, başta çok eskiden beri Türk bayrağında, bazı flama ve apoletlerde mevcut olduğu gibi değişik şekillerde de olsa Cezayir, Libya, Malezya, Pakistan, Tunus vb. bayraklarında da bulunmaktadır. Dolunay ise gök damının çörtene (yağmur oluğu), penceresi, gök bahçesinin havuzu, gök değirmeninin güneşle birlikte iki değirmen taşıdır. Yıldızlar ve insanlar bu gök ve zaman değirmeninin öğüttüğü tanelerdir. Mustarip insanlar veya deliler gibi gök bu taşlarla bağrını döver. Ay gök evinin güneşte kurutulan bir kerpicidir.

Eskiden beri kumaşlarda ay ve güneş motifleri bulunmaktadı. Bilhassa güneşle karışmaması için ay daha çok hilâl şeklinde gösterilmiştir. Değerini belirtmek üzere kumaş vb. damgalarında, mühürlerde ay motifiyle karşılaşılmaktadır. Yeni ay gökyüzü semâzeninin tennüresi, gökyüzü elbisesinin cebi, gökyüzünün bel kemeri, küpesi, gerdanlığı, mehçesi (yakaya takılan iğne), halhalı (ayak bileziği) ve nalçasıdır (ayakkabı altına çıkarılan hilâl biçimindeki demir). Dolunay gök padişahının nurdan bir tacı, gök askerinin altın üsküfû, külahı, akçesi, güneşle

birlikte gözlüğüdür. Cam aynalarla beraber ince levha haline getirilmiş demir, gümüş veya altından yapılmış yuvarlak aynalar da vardı. Bu yüzden ay gümüşten, güneş de altından bir aynaya benzetilmiştir. Ayrıca güneş gökyüzü berberinin sarı tası, ay da aynasıdır. Geceleri ay ışığında bulunduğu rivayet edilen bir çeşit beyaz ve saydam taş "ay köpüğü", elmasa benzeyen bir tür ziynet taşına "ay yakut" denilir. Bir de uçuğa, meyvesiz ağaca, sara illetine, nazara faydalı olduğu, ayın durumuna göre üzerindeki noktaların arttığı veya azaldığı ve Arap diyarından geldiği rivayet edilen "ay taşı" (hacerü'l-kamer, berrâku'l-kamer) vardır ki bu üçünün de aynı taş olması ihtimal dahilindedir (bk. Muhammed b. Mahmûd, vr. 102^a).

Dolunay gök meydanının kûsu (kös), davuludur. Bu kösler çalındıkça yani günler geçtikçe ömür saltanatı da geçer. Çevgân denilen ucu eğri bir değnekle oynanan top oyununun hilâl çevgânı, dolunay da topudur. Ayın ondördü, gök havuzunun, fıskiyelerde suyun havaya fırlatıp döndürdüğü fıskiye yumurtası (fıskiye topu, beyza-i fevvâre), cami vb. yerlerde asılan süs topu, güneşle birlikte gök tavlasının veya kâsesinin zarlarıdır. Yeni ay kader ve kazâ oklarının atıldığı bir yay, okçuların yayı çekerken incinmemesi için parmaklarına taktıkları bir nevi halka veya yüzük olan zihgir (şast), çok kere kesici aletlerden arşa asılmış bir hançer veya kılıçtır. Gece bu kılıcın kılıfıdır. Gök çarkı, bileycisi binlerce yıldır onu bileyleyip keskinleştirmekte, parlatmaktadır. Yıldızlar bu bilenmenin kıvılcımlarıdır. Hilâl gök ormanının baltası, gök tarlasının orağı ve gök atlasının makası gibidir. Dolunay, ok atılan nişan-gâh veya oklardan korunmak için kalan, parlayan çeliği ve yuvarlaklığı yönünden de gürz ve miğferdir. Hilâl ibrik, kulp, çengel, mum nalçası, dolunay pamuğundan bükülen kandil fitili; bedir de sabun, kum saati (şîşe-i sâat), usturlap, kandil, meşale, mum, buhurdan (micmer) vb. olarak tasavvur edilmiştir.

Eskiden yüzme bilmeyenler bugünkü can simidi yerine bellerine iki su kabağı bağlar, öyle yüzerlerdi. Ay ve güneş de gök denizinin iki su kabağı yahut iki tekerleği veya kağrı arabasıdır.

Ayın veya güneşin etrafında ışıklı bir daire şeklinde bazan görünen hâle de (ay ağılı) kültür ve edebiyatımızda daha çok ayla ilgili olarak çeşitli tasavvur ve telakkilere konu olmuştur. Güzelin yu-

varlık yüzünü saran saçları veya büküm büküm kâkülleri, dolunayı kucaklayan hâle gibidir. Yüzdeki ayva tüyleri de yine onu saran ay ağılıdır. "Kulak asmak" deyimi tevriyeli kullanılarak hâle-kulak ilişkisi kurulur. Ay kadeh, hâle de kadehi tutan el veya parmağa takılan altın yahut gümüş bir yüzüktür. Dolunay insan başı olarak düşünülünce hâle sarık veya herhangi bir başlık olarak tasavvur edilir. Hâle, ay gibi bir boyunda idam mahkûmunun boynuna geçirilen ipe, âşığın âh oklarından korunmak isteyen ay yüzlü güzelin yüzüne tuttuğu kalkana benzer. Matem elbisesine, örtüye, baş örtüsüne benzetilen hâle bazan bele sarılan kırmızımı bir şalıdır. O ayın evidir. Dolayısıyla ay gibi sevgili de geceleri evinden dışarı çıkamaz. Dolunay şehir; hâle de şehrin etrafındaki surlardır. Bu yüzden ay gibi güzel de şehirde mahsur kalmıştır. Hilâl sevgiliden uzak kalan, bu sebeple hilâle dönen gerçek âşık; hâle ise ayı, güzeli kucaklayan, saran rakip yani sahte âşıktır. Hâle göründüğü zaman yağmur yağacağı inancının ilhamıyla ayı hâle ile, yani sevgilisini rakiple gören âşığın da gözyaşlarının artacağı tedâi ettirilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Burhân-ı Kâti Tercümesi, İstanbul 1287, II, 178-179, 228, 557; Buhârî, "Küsûf", 1; Müslim "Küsûf", 1; Kaygusuz Abdal, *Vücdnâme* (nşr. Abdurrahman Güzel), Ankara 1983, s. 136; Ahmedî, *İşkendernâme* (nşr. İsmail Ünver), Ankara 1983, vr. 20^a-21^b; Muhammed b. Mahmûd, *Tuhfe-i Murâdî*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 778, vr. 102^a; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye* (nşr. Âmil Çelebioğlu), İstanbul 1975, I, 225, 228; II, 392-393; III, 637-639; Ahmed Bican, *Acâibü'l-mahlûkât*, İÜ Ktp., TY, nr. 6797, vr. 4^a, 5^b; *Tecrid Tercemesi*, III, 312-350; VI, 255; IX, 321, 322; *Kyâsî, Mihr ü Mah*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2923; Meâlî, *Divân* (nşr. Edith Ambros), Berlin 1982; Mehmed Çelebi, *İlm-i Nücâm*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 694; Hayâlî Bey, *Divân* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1945, s. 82; Âlî, *Mihr ü Mah*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 342; Yahya Bey, *Divân* (nşr. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1977, s. 66-69; İsmâil Hakkı Bursevî, *Muhammediye Şerhi*, Bulak 1252, I, 68, 74, 93, 114, 116, 119, 151; II, 108, 192, 206; III, 91; Abdî, "Mihr ü Mah Na'ti" (Beliğ, *Nuhbetü'l-âsar* içinde), s. 330; *Vahid Mahtûm Divanı*, Millet Ktp., Manzum, nr. 491, vr. 6^b; Zarîfî, *Mihr ü Mah*, İÜ Ktp., TY, nr. 673; Seyh Galib, *Divân*, Bulak 1252, s. 10; Hasan Hâlid el-Mevlevî, *İstilahât-i Meşâyih*, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 1671, vr. 34^b; İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Marifetnâme*, İstanbul 1330, s. 74-81; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2672, 2848; V, 4023, 4031; Fevzi Kurtoglu, *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız*, Ankara 1938 — 2. bs. Ankara 1987, s. 23-49; Levend, *Divân Edebiyatı*, s. 201; Tahsin Öz, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, İstanbul 1951, II; Ali Osman Tatlısu, *Es-*

mâ'ül-Hüsna Şerhi, İstanbul 1967; Mehmed Çavuşoğlu, *Necatî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 242-244; Abdülbâki Gölpinarlı, *Gülşen-i Raz Şerhi*, İstanbul 1972, s. 87; a.mlf., *Mesnevî ve Şerhi*, Ankara 1989, II, 92; Harun Tolasa, *Ahmed Paşanın Şiir Dünyası*, Ankara 1973; Fikret Türkmen, "Türk Halk Hikâyetlerinde Gökyüzü ile İlgili Allegoriler", *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1973, s. 159-163; Ali Bayram — M. Sadi Çöğenli, *Aylar ve Rü'yet-i Hilâl*, Erzurum 1978; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 89-90; Âmil Çelebioğlu — Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, İstanbul 1979, s. 60 vd.; Cemâl Kurnaz, *Hâyâlî Bey Divanı (Tahlil)*, Ankara 1987, s. 82, 456-460; İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of his Divân*, İstanbul 1983, tür.yer.; Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili* (doktora tezi, 1984), Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, tür.yer.; Gürbüz Erginer, *Uşak Halk Takvimi Meteorolojisi*, Ankara 1984; Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara 1985, I, 35, 109, 123, 173, 234, 246, 322; II, 191; III, 16, 107; Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm Divanı* (doktora tezi, 1985), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 59, 114-118; Halil İbrahim Şener, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâ'ül-Hüsna* (doktora tezi, 1985), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8-11; Mehmed Gökâlp, *Mahiri ile Mahitaban Hikâyesi*, İstanbul 1985; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş* (trc. Nazife Şişman), İstanbul 1985, tür.yer.; Sabahat Güler [Deniz], *Fuzûlî Divanı'nda Kozmik Unsurlar* (yüksek lisans tezi, 1986), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdülkerim Abdulkadirioğlu, "Kastamonu'da Dini Folklor", *Kültür Bakanlığı III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1987, s. 12; Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Ankara 1987, s. 215-216; Âmil Çelebioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Ankara 1988, s. 62-63; a.mlf., "Yazıcı Sâlih ve Şemsiyye'si", *İİFD*, sy. 1 (1976), s. 171-218; a.mlf., "Erzurumlu İbrahim Hakkı Divânında Gönül", *TK*, sy. 185 (1978), s. 292; a.mlf., "Harflere Dair", *MK*, sy. 1 (1980), s. 62-65; a.mlf., "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerinde Bazı Düşünceler", *Osm.Ar.*, VII-VIII (1988), s. 199-210; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 91-95; Birsal Yılmazdöl, *Divân Şiirinde Hat Sanatı* (yüksek lisans tezi, 1989), Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi; Mustafa Argunşah, *Tuhfe-i Muradî* (doktora tezi, 1989), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Nahid Aybet, *Fuzûlî Divanı'nda Maddî Kültür*, Ankara 1989; Emine Yeniterzi, *Divân Şiirinde Na't* (doktora tezi, 1989), Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, tür.yer.; Ahmed Cafe-roğlu, "Türk Onomastiğinde Ay ve Güneş Unsurları", *TDED*, XIII (1965), s. 19-28; Nail Tan, "Türk Folklorunda Ay Tutulması", *TK*, sy. 146 (1974), s. 81-85; Meliha Anbarcıoğlu, "Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr u Mah ve Mihr u Müşteri Mesnevîleri", *TTK Belle-ten*, XLVII/188 (1984), s. 1151 vd.; a.mlf., Mihr u Mah Mesnevîsi, *Erdem*, II/4, Ankara 1986, s. 87-170; Sabahattin Küçük, "Divân Şiirinde Güneş Üzerine Bir Deneme", *TKA*, Mehmed Kaplan özel sayısı, Ankara 1988, s. 150 vd.

AYAK

(bk. PÂYE).

AYAK

Metrik sistemin kabulünden önce mimaride ve arazi ölçümlerinde kullanılan bir uzunluk birimi.

Ayak, tabii bir mesafe ölçme aracı olan insan ayağından alınarak tarih boyunca, eski Ön Asya uygarlıklarının tamamı ile Yunanlılar ve Romalılar başta olmak üzere hemen hemen bütün dünya milletleri tarafından kullanılmıştır. Ancak ayak ölçüsünün insandan insana değişmesine bağlı kalındığı için bir tek ayak boyu tesbit edilememiş ve bu ölçü birimi çeşitli toplumalarda karış, kulaç, adım gibi diğer tabii ölçü birimleriyle birlikte sabit olmayan ve birbirine uymayan uzunluklarla benimsenmiştir. Bugün pek çok ülkede kullanılmaya devam eden İngiliz-Amerikan ayağı foot 30,48 cm. ve Fransız ayağı pied 32,4 santimetredir.

Osmanlılar'da ayak veya kadem denilen ölçü birimi arşının yarısı kadardır. Gerek arşının "çarşı arşını" (68 cm.) ve "mimar arşını" (75,8 cm.) adlarıyla iki ayrı değer taşınması (bk. ARŞIN), gerekse kültür münasebetleri sonucu geç dönemlerde Fransız ayağının da kullanılması, Osmanlı ayağının uzunluğunu daha değişken bir hale getirmiştir. Bu ölçü birimi, 1782 sayı ve 26 Mart 1931 tarihli kanun uyarınca kullanımdan kaldırıldığı sıralarda ortalama 33 cm. uzunluğunda idi ve Avrupa ayakları gibi on iki "parmak"tan meydana geliyordu; ayrıca bir parmak "hat" adıyla on ikiye, hat da altı "ker-te"ye ayrılıyordu. Ayak bugün Türkiye'de, daha çok askerî terimler arasında yükseklik ve derinlik birimi olarak fit (feet, İng. footun çoğulu), buzdolabı yapımcılığında da ayak adlarıyla ve İngiliz-Amerikan ölçü sistemine göre kullanılmaya devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâlih Zeki, *Kâmus-ı Riyâziyyât*, İstanbul 1315, I, 39-40; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, II, 437-439; P. Robert, *Le Petit Robert, Dictionnaire de la langue française*, Paris 1985, s. 1433; SA, I, 106-108, 134; II, 891; L. V. Judson, "Weights and Measures", *EBr.*, XXIII, 370-379; "Arşın", *İA*, I, 615-616.

